

**TARANENKOVÁ, Ivana – BYSTRZAK, Magdalena
– KOLIOVÁ, Marianna – PALKOVIČOVÁ, Eva
– SCHMARCOVÁ, Ľubica, ed.: ROZBIEHAVÁ
JEDNOTA. NÁRODNOOBRODENECKÉ
REPREZENTÁCIE – MODELY, TRANZÍCIE
A TRANSGRESIE. Bratislava: Veda, vydavateľstvo
SAV, 2024. 552 s.**

Ľubica Blažencová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2026.73.2.8>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7571-4727>

Open Access: Licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC-BY 4.0)

Monografia *Rozbiehavá jednota. Národnoobrodenecké reprezentácie – modely, tranzície a transgresie* je publikačným výstupom piatich autoriek, ktoré reflektujú literárnu problematiku 19. storočia z rôznych uhlov pohľadu. V tematicky a metodologicky prepojených kapitolách zachytávajú dynamické a heterogénne procesy – analyzujú mechanizmy, ktorými literárne texty spoluutvárali, modifikovali alebo transformovali slovenskú dobovú kultúru.

V úvode Ivana Taranenková predstavuje obsahovú náplň piatich odborných štúdií. Zdôrazňuje fakt, že autorky metodologicky nadväzujú na literárnohistorické prístupy domáceho i medzinárodného výskumu, ktoré odmietajú lineárne chápanie literárneho vývinu a pevné vymedzenie literárnohistorických epoch, berú na zreteľ premenlivosť a mnohotvárnosť procesov utvárajúcich literárne a kultúrne modely a „slovenskú literatúru a kultúru 19. storočia predstavujú ako ‚rozbiehavú jednotu‘, kde integrujúce a stabilizujúce pohyby smerujúce k vytvoreniu rovnorodého celku súbežne sprevádzajú aj divergentné tendencie, momenty diskonti-

nuitu a diferenciácie“ (strana 13). Do popredia piatich literárnych pohľadov sa dostávajú témy reflektujúce subjekt, priestor a čas v slovenskej literatúre 19. storočia s dôrazom na zmeny ustáleného kultúrneho modelu.

I. Taranenková sa v prvej štúdii *Cudzi vo vnútri* zameriava na spôsob zobrazovania vzťahu medzi národne orientovanou inteligenciou a ľudom. Sleduje, ako romantická ideológia pracovala s predstavou ich jednoty, hoci literárne texty zároveň odhaľujú napätie, nerovnováhu a vedomie odlišnosti medzi spoločenskými skupinami. Analýza ukazuje, ako sa tento rozpor v rôznych literárnych obdobiach a poetikách potláča, prekrýva alebo, naopak, tematizuje, pričom sa v textoch objavuje ambivalentný motív súčasnej blízkosti a cudzieho prvku. Metodologickým východiskom jej úvah je esej Sigmunda Freuda *Niečo tiesnivé* (1919). Začína reflexiou romantického charakteru slovenských národnoobrodeneckých procesov 19. storočia a ich vplyvu na formovanie moderného politického národa. Poukazuje na rozpor medzi pôvodnou sociálnou a kultúrnou heterogenosťou slovenského etnika a romantickou

218 predstavou jednotného národného spoločenstva, ktorú sa národovci usilovali presadiť prostredníctvom idey spolupatričnosti. Ako uvádza, v rámci romantického významotvorného princípu vystupuje inteligencia ako aktívny nositeľ národného projektu, kým ľud je koncipovaný ako pasívny objekt formovania. Tento vzťah má podobu „povyšovania“, teda situácie, „keď predstavitelia kultúry považovanej za vyspelejšiu (vyššieho stupňa) pôsobia na predstaviteľov nižšej kultúry s cieľom priviesť ich na vyššiu kultúrnu úroveň“ (strana 20). Zároveň sa v slovenskom romantizme formuje ambivalentný obraz ľudu: na jednej strane je idealizovaný ako nositeľ autentickej kolektívnej identity a základ budúceho národa, na druhej strane je vnímaný ako odlišný a nesúrodý prvok, čo sa výraznejšie prejavuje v neskoršom období.

I. Taranenková demonštruje úsilie o premeny negatívnych atribútov ľudu v rámci národnoobrodeneckej ideológie na príklade diela Andreja Sládkoviča (*Nehaňte ľud môj, Detvan*). Do kontrastu so Sládkovičovou percepciou ľudu stavia tvorbu Jonáša Záborského, zobrazujúceho ľud ako animálny, nezrelý a ľahostajný voči národným snahám (*Dva dni v Chujave, Hlovík medzi vzbúreným ľudom*). Ďalší pól predstavuje Svetozár Hurban Vajanský, ktorý ľud exotizuje a ideologizuje, redukuje ho na „ornament dokresľujúci ‚slovenskosť‘ priestoru“ (strany 32-33), pričom na nesúdržnosť a rozpor medzi ideálom a realitou poukazuje v črte *Na Bašnárovom kopci* (1880). Osobitnú pozornosť venuje Martinovi Kukučínovi. Všima si jednak idylický obraz „archaického sveta dediny“ (strana 35), jednak motívy inakosti, sociálnych rozdielov a cudzosti (*Neprebudený, Z teplého hniezda, Dom v stráni, Dedinský jarmok*). Rozpor medzi idealizovaným obrazom ľudu a realitou tematizuje aj Jozef Gregor Tajovský v črte *Z Čadce do mesta* (1904), kde sa mýtus stretáva s obrazom zaostalosti, alkoholizmu a vysťahovalectva. Analýzy uzatvára novela Boženy Slančíkovej Timravy *Všetko za národ* (1926) a jej ironická konfrontácia abstraktnej

idealizácie ľudu s realitou, pričom odhaľuje napätie medzi národovcami a ľudom i nenaplnené vzťahové motívy autorkiných próz.

Vo výbere jednotlivých autorov postupuje I. Taranenková chronologicky a koherentne prepája jednotlivé motívy inakosti a ambivalentnosti medzi národovcami, respektíve vyššími sociálnymi vrstvami a ľudom, pričom zdôrazňuje motívy známeho a cudzieho tvoriace diferencované javy v zdanlivo homogénnom modeli slovenskej literatúry. V tomto interpretačnom oblúku postihuje motívy spojené s vyzdvihovaním až glorifikáciou pozitívnych vlastností ľudu, počnúc Ludovítom Štúrom a A. Sládkovičom až po „rub idylických reprezentácií ľudu dominujúcich v slovenskej kultúre 19. storočia“ (strana 40) u J. G. Tajovského či Timravy, čím poukazuje na narušenú súdržnosť predstavy národného spoločenstva.

Lubica Schmarcová sa v štúdiu *Excesívny subjekt a romantický žal* venuje analýze podôb romantického subjektu v slovenskej básnickej tvorbe. Sleduje málo reflektovaný špecifický typ romantického hrdinu, ktorého charakterizuje ako „subjekt podliehajúci smútku, žiaľu či pocitu ‚svetobôľu‘ ako výrazu dobového, romanticky príznakového skeptického, zádumčivého či trdnomyselného prístupu k svetu, spoločnosti i dejinám“ (strana 45). Postupuje od objektivizovanej formy romantického subjektu k jeho excesívnej podobe, introspektívnym individuálnym pozíciám. Vzdor voči romantickým požiadavkám L. Štúra predstavuje podľa nej subjektívne ladená ľúbostná poézia. Demonštruje ju na príklade ľúbostnej básne Jána Kalinčiaka *Márii od Jána*, presýtenej autoštylizáciou, expanziou citu, senzitivnosťou a obraznosťou, či prostredníctvom lyrickej výpovede Sama Vozára *V čiernych mrakoch* s pochmúrnejšími motívmi, kde príroda vytvára spojivo medzi vnútorným a vonkajším svetom lyrického subjektu.

L. Schmarcová upriamuje pozornosť na typ excesívneho romantického subjektu. Jeho žal a smútok prerastajú do existenciálneho

vzťahu k svetu, sú späť so skepsou, s rezignáciou a pocitom vyprázdnenosti, neschopnosti heroického činu. Žiaľ z odlúčenia je tematizovaný v autobiograficky ladenej básni Mikuláša Dohnányho *Sestrou ti zostanem*, výraznejší individualizmus s prvkami byronizmu sa vyskytuje v Dohnányho básňach *Improvizácie* a *Sen*. Autorka im venuje interpretačnú pozornosť i v spojitosti s motívom vnútorného smútku, nepokoja a nepochopenia. Búrlivé pocity lyrického subjektu sú prítomné v básňach S. Vozára s motívom čiernych nočných hôr *Pusto za mnou, pusto predom mnou* či motívom rozbúreného mora a silného ľúbostného citu v básni *U mora stojí temnohučavého*. Venuje sa i emblematickej romantickej metafore mora či motívom samovraždy a smrti, ktoré sú často prítomné v romantickej ľúbostnej poézii a sú tematizované napríklad v básni A. Sládkoviča *Zúfalec* (1861) a S. Vozára *MLčte vy včul...* (1845). Vo Vozárovej básni *Umrela Zenda – mladá nevesta* (1845) si ženská protagonistka pre nenaplnenú lásku berie život pred svadbou, čím autorka zároveň rozvíja literárne etablovanú tému samovrážd mladých žien v 19. storočí.

Pocity smútku, depresie ústiacej do prázdnoty života, nudy a splínu sú reflektované v druhej časti štúdie na príklade básne S. Vozára *Nespomínaj už viac zabité*. Obdobné pocity smútku a vypätého individualizmu sa vyskytujú aj v básňach M. Dohnányho. V tomto kontexte sa L. Schmarcová venuje pojmu byronizmus v slovenskej literárno-historickej reflexii, čím upriamuje pozornosť na tvorbu Janka Kráľa. Vnútorný nepokoj, nespokojnosť a disociácia preniká do básne *Janko*, vyhrotená podoba romantického subjektu dominuje v poéme *Syn pustiny* končiacей smrťou hlavného protagonistu. Vypätá subjektivita je prítomná aj v ďalších básňach (*Pán v trní*, *Zverbovaný*), čo vedie k úvahám o autoštylizáčnej stratégii a tendencii romantickej reflexie k subjektivizácii. Text štúdie odhaľuje základné polohy, voči ktorým sa excesívny subjekt v tvorbe J. Kráľa vymedzuje. Vystupuje ako deziluzívna postava, stráca

ideály, odkláňa sa od kolektívnych vízií a heroickej aktivity k individuálnemu prežívaniu straty zmyslu, zármutku a fatalizmu.

Eva Palkovičová sa v štúdii *Na ceste od ideálov ku každodennosti* sústreďuje na to, ako sa v literatúre 19. storočia menil ideový postoj k zobrazovaniu každodenného života. Ukazuje posun od romantického odmietania každodennosti ako „nepoetickej“ sféry k jej vedomému začleňovaniu do spoločenskej prózy. Každodennosť predstavuje ako „sféru ľudského života, ktorá je jednotlivcovi dobre známa a zahŕňa pravidelne sa opakujúce činnosti, známe priestory a predmety prislúchajúce k týmto činnostiam, ako i osoby, ktoré sa v nich opakovane vyskytujú“ (strana 72). Vníma ju ako prirodzené pozadie, na ktorom sa môže demonštrovať výnimočnosť. Postoje slovenskej kultúry 19. storočia ku každodennosti sa pohybujú medzi pólmi opovrhovania, odmietania ako nehodnej sféry až k jej prijatiu, afirmácii, ako prirodzenému základu ľudského života, pričom autorské pozície sú buď vyhranené, alebo sa vzájomne prelínajú. E. Palkovičová najprv rekonštruuje odmietavý postoj ku každodennosti, ktorý vychádza z Hegelovej estetiky, ktorú v modifikovanej podobe prebral aj L. Štúr. Prózu chápe ako prenikanie všednosti do literatúry, zníženie jej umeleckej hodnoty, za najvyššie umenie považuje poéziu. Rodinný život pripúšťa len ako základ budúceho národného spoločenstva. Tento postoj autorka štúdie dokladá prózou Jozefa Miloslava Hurbana, veršami A. Sládkoviča a úryvkami z dobovej korešpondencie. Zároveň poukazuje na opačný pól – postupné prijatie každodennosti, ktorú nachádza v tvorbe Jána Kalinčiaka. Pozitívny postoj ku každodennosti je vyjadrený aj prostredníctvom kresťanskej spirituality. Obe tendencie sa v priebehu storočia zblížujú, keďže „všedné činnosti ako práca, starostlivosť o rodinu a napĺňanie vlastných biologických potrieb [...] získavali celkom opačné hodnotiace znamienko, keď sa stali súčasťou alebo predpokladom činností, prostredníctvom ktorých sa národovec mohol angažovať“

220 (strany 81-82). Každodennosť sa tak z pôvodne odmietanej sféry postupne mení na funkčnú súčasť národnoemancipačného procesu. Tento posun súvisí aj s ambivalentným postojom k západoeurópskemu romantizmu, ktorý síce nebol prijímaný ako celok, no jeho vybrané prvky sa postupne internalizovali.

V druhej časti štúdie poukazuje E. Palkovičová na zmenu celkového postoja ku každodennosti. Od šesťdesiatych rokov 19. storočia sa každodenný život začína v próze systematicky tematizovať, až sa na prelome storočí postupne stáva legitímnym predmetom literárneho záujmu. Optika sa mení od obdobia postromantizmu, pre ktorý je charakteristické vyrovnávanie sa s ideálmi romantizmu a realitou. Motívy každodennosti vtedy dominujú v rovine postáv, priestoru a času: prevažujú opisy rodinného života, práce a trávenia voľného času, ktoré odkazujú na cyklickosť života. S každodennosťou sa do popredia dostáva i komický efekt. V literárnych dielach sa začínajú objavovať postavy žien a detí či vnímanie mužských postáv v civilnom zamestnaní a domácom prostredí, čo E. Palkovičová dokladá na konkrétnych príkladoch z literárnych diel. Každodennosť ako zdroj komiky sa do popredia dostáva u Ľudovíta Kubániho, Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského a J. Záborského. V závere konštatuje, že koncom 19. storočia sa téma každodennosti stala súčasťou „vážne skúmaného a zobrazovaného sveta“ (strana 92). Každodennosť v literatúre sa stala priestorom premýšľania o vzťahu medzi osobnými potrebami a očakávaniami spoločnosti, čo bol dôvod, prečo sa k tejto téme autori opätovne vracali v rôznych významoch.

Vzťahy medzi ženskou otázkou a národnou emancipáciou v slovenskom literárnom prostredí sa venuje Magdalena Bystrzak v štúdiu *Územie možného. K situácii slovenských autoriek v 19. storočí*. Sleduje vstup žien do verejného literárneho priestoru a ich publikačné možnosti na stránkach dobovej literárnej tlače v priebehu osemdesiatych rokov 19. storočia. Tieto ženy pochádzali prevažne z evanjelického prostredia a k slovenskej ná-

rodnej identite sa prihlásili aj voľbou slovenského jazyka. Poukazuje na širšie spoločenské zmeny, v ktorých sa otázka postavenia žien spájala s procesom národnej emancipácie. Spisovateľky, napríklad Terézia Vansová a Elena Maróthy-Šoltéssová, boli prijímané až koncom 19. storočia. M. Bystrzak objasňuje, že postavenie prvých slovenských autoriek pri vstupe do literatúry bolo formované napätím medzi súkromnou a verejnou sférou, čo sa prejavovalo jednak v zmene spoločenského statusu ženy ako autorky vo verejnom priestore, jednak v literárnom sprístupňovaní dovtedy netematizovaných ženských skúseností. Ich tvorba slúžila národnoemancipačným cieľom, no v rámci modernizačných procesov 19. storočia sa nevyhla ani ženskej otázke. Štúdia zdôrazňuje, že ženská identita sa presúvala z privátnej do verejnej sféry, pričom odklon od dobových národných noriem bol vnímaný ako ohrozenie spoločenského poriadku. Rodina zastupovala národnú komunitu a mala byť miestom primárnej realizácie ženy: „Nacionalistická rodová politika integrovala a súčasne vylučovala, nezriedka sa odvolávala na biologické determinácie ‚ženstva‘, ktoré v mužskej projekcii predstavovali nepoznanú, a preto mýtizovanú sféru“ (strany 100-101). Po vstupe žien do kultúry sa od nich očakávala tvorba národnej komunity a zocelenie národa, tlak zaobalený do pojmu „užitočnosť“ a potreba vyhovieť, čo je doložené i úryvkami z korešpondencie. Listy medzi Timravou a E. Maróthy-Šoltéssovou ukazujú, ako sa spisovateľky vzájomne motivovali a podporovali. Slovenské autorky sa usilovali písať s dôrazom na čitateľskú príťažlivosť, čím menili nielen funkcie literatúry, ale aj témy, ktoré spracúvali.

Druhá časť štúdie predstavuje „tri krátke interpretačné exkurzy“ (strana 106) do tvorby súdobých autoriek. T. Vansová prózou *Ideál. Z denníka dievčata* chcela usmerňovať čitateľské návyky mladých dievčat, ponúknuť im slovenskú podobu inojazyčnej ženskej literatúry a sprostredkovať spoločensky prijateľné hodnoty podporujúce harmonický rodinný

život. Hrdinky próz Ludmily Podjavorinskej (*Pozde; Ideál. Silueta zo ženského života*) bojujú s dominujúcim pocitom prázdnoty, z ktorého túžia uniknúť nie fyzicky, ale hľadáním vlastného zmyslu a prijatia. Timrava upriamuje pozornosť na subjektívne emócie a afekty hlavnej hrdinky v novele *Pomocník* so žánrovým podtitulom *Z denníka dievčatá*.

Slovenské autorky 19. storočia formovali svoju tvorbu v napätí medzi národným cieľom, ženskou identitou a dobovými rodovými normami, pričom sa vedomo obracali na ženské čitateľky ako súčasť národného spoločenstva. Hoci ich autorské gestá neboli jednotné, spája ich kritický postoj k sentimentálnej „ženskej“ literatúre a úsilie kultivovať čitateľský vkus prostredníctvom racionálne koncipovanej prózy.

Interpretačnú časť uzatvára Marianna Koliová príspevkom *Zóny kontaktu, vytesňovania a paralelných kultúr. Spišskonemecký a slovenský kultúrno-literárny kontext v 19. storočí*. V úvode vysvetľuje: „Spišskonemecké a slovenské kultúrno-literárne kontakty nadobúdali v 19. storočí podobu plodnej komunikácie či spolupráce, ale aj programovej nekomunikácie, vytesňovania a šírenia stereotypizovaných obrazov a predstáv“ (strana 117). Uvažuje o dvoch paralelných kultúrach a ich názorové spektrum demonštruje na príklade dobovo významných osobností spišských Nemcov (Ján Gersich, Gregor Berzevic, Tobiáš Gottfried Schröer, Samuel Bredecký). Poznamenáva, že na začiatku storočia vplýval na medzikultúrne vzťahy uhorský patriotizmus založený na spoločnej príslušnosti k štátu, nie na etnickom pôvode. O kontaktoch medzi Slovákmi a spišskými Nemcami svedčia aj literárne obrazy oboch skupín, ktoré sa v 19. storočí vytvárali a opakovane preberali najmä v cestopisných, etnografických a topografických textoch. Svoje tvrdenia podkladá reflexiami z vybraných diel S. Bredeckého i predstavením spisov Jána Čaploviča. Kontakty medzi spišskými Nemcami, Slovákmi a Maďarmi demonštruje prostredníctvom vybraných diel aj dobových periodík.

V druhej časti štúdie sa M. Koliová zaoberá literárnou tradíciou obrazu Tatier a Karpát v kontexte jazykovej plurality na území Uhorska. Tatry získali v slovenskom prostredí pevné postavenie najmä vďaka literatúre 19. storočia, kde nadobudli výraznú národno-symbolickú funkciu a pomenovanie Tatry sa začalo používať nielen pre širší karpatský priestor, ale aj ako pomenovanie Slovenska ako celku. „Výraz Tatry sa teda v istom slova zmysle ‚emancipuje‘ od svojho významového základu a začína fungovať ako ‚heslo‘, ktoré jasne signalizuje operovanie v národnoobrodeneckom mode“ (strana 129). Zdôrazňuje sa atribút výšky, ktorý je „nositeľom prestíže a významnosti“ (strana 130). Tatry boli stváňované v poézii, ale poctu im národovci skladali aj priamo národnoobrodeneckými výstupmi na Kriváň.

Karpaty sa odzrkadľujú v tvorbe spišských Nemcov najmä cez lokálpatriotický a regionálny charakter, ktorý je literárne spracovaný napríklad v poézii Imricha Festa. M. Koliová nevynecháva historický exkurz do problematiky tematizovania Karpát v dielach príslušníkov rodiny Buchholtzovcov či osvietenského autora S. Bredeckého, ktorý sa ku karpatskej tematike opakovane vracal najmä v topografickej tvorbe. Horstvo je často reflektované aj cez optiku religiozity, náboženské predstavy sa úzko spájali s národnými. Možno to vidieť v cestopise Pavla Dobšinského *Púť po otčine roku 1846* alebo v črte Rehora Urama-Podtatranského *Výlet ku Štrbskému plesu 1874*. Hoci sa Tatry vďaka romantickej literatúre stali silným symbolom slovenskej identity, v 19. storočí sa v slovenskej literatúre objavili menej tradičné spôsoby ich zobrazovania, ktoré štúdia dokladá príkladmi.

M. Koliová ukazuje, že vzťahy medzi spišskými Nemcami a Slovákmi boli na začiatku 19. storočia pomerne otvorené a fungovala medzi nimi spolupráca, no pod vplyvom národnoemancipačných procesov postupne silnela vzájomná konkurencia, utvárali sa stereotypy a dochádzalo ku kultúrnemu vytesňovaniu. Súbežne sa formo-

222 vali dve odlišné literárne tradície: spišskonemecká karpatská, založená na regionalizme a uhorskom patriotizme, a slovenská tatranská, orientovaná na zdôrazňovanie slovenskej identity.

Kniha okrem myšlienково koherentných teoretických analýz ponúka i praktickú demonštráciu predstavených tematických oblastí v podobe antológie literárnych textov. Pozitívom je, že do publikácie sa okrem známych literárnych diel dostali aj menej známe texty. Ich spoločné uvedenie má za cieľ poukázať na „rozbiehavú jednotu“ slovenskej literatúry 19. storočia.

Textová rovina knihy je obohatená o vizuálnu interpretáciu tematických okruhov jednotlivých kapitol prostredníctvom výtvarných diel umelcov a umelkýň pôsobiach na území Slovenska, respektíve pochádzajúcich zo Slovenska. Okrem obrazov je v publikácii tematizované pozadie vzniku jednotlivých prác a dobový historicko-spoločenský kontext. Zostavovateľkou a autorkou zaujímavých sprievodných textov je historička umenia Katarína Beňová.

Záverečná edičná poznámka vymedzuje koncepciu antologickej časti publikácie ako čitateľského vydania bez ambície kritického textologického spracovania a vysvetľuje

tematické kritériá výberu básnických a prozaických textov. Zároveň informuje o povahe použitých prameňov. Vysvetľuje jazykovú a pravopisnú úpravu textov a spôsob ich jednotného redakčného spracovania. Rozmanitosť jazykov, v ktorých vznikli zaradené texty (čeština, predpisovná forma slovenčiny, nemčina), si vyžadovala osobitnú pozornosť. Zmysluplnou pomôckou pre čitateľa sú preto komentáre a vysvetlivky, ktoré okrem údajov o pôvodných vydaniach osvetľujú aj význam menej známych slov.

Publikácia ukazuje, že slovenská literatúra 19. storočia nebola jednoliatym národnoideologickým projektom, ale dynamickým a vnútorne diferencovaným poľom, v ktorom sa stretávali protikladné modely subjektu, kolektívu, každodennosti, rodovej identity aj kultúrneho priestoru. Prínos knihy spočíva v systematickom narúšaní obrazu homogénnej národnej kultúry a v metodologicky podloženej rekonštrukcii „rozbiehavej jednoty“ literárnych a kultúrnych procesov, ktoré formovali modernú slovenskú identitu. Antologická a obrazová časť tento výklad obohacujú a rozširujú o textový a vizuálny materiál, čím kniha nadobúda hodnotu syntetického a interpretačne podnetného príspevku k literárnemu výskumu.

Mgr. Ľubica Blažencová, PhD.

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy

Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Gondova 2

811 02 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: lubica.blazencova@uniba.sk